

เรื่อง รัฐธรรมนูญฉบับสมุดไทย

นายทวิศ ศรีเกตุ
วิทยากรปฏิบัติการ
ผู้เรียบเรียง

เนื้อหา

- ความหมายของสมุดไทย
- ความเป็นมาและแนวคิดในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับสมุดไทย
- กระบวนการจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมุดไทย
- การเขียนและการตรวจทานรัฐธรรมนูญ
- การตกแต่งรูปเล่มรัฐธรรมนูญ
- การลงพระปรมาภิไธยและประกาศใช้รัฐธรรมนูญ
- การเก็บรักษารัฐธรรมนูญฉบับสมุดไทย
- รัฐธรรมนูญที่มีการจารึกลงในสมุดไทย
- หนังสือแนะนำให้อ่านต่อ
- บรรณานุกรม

หลังจากประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ส่งผลให้ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นต้นมา ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทยในเชิงการเมืองการปกครอง เมื่อคณะราษฎรได้ร่วมกันทำการยึดอำนาจการปกครองประเทศจากพระมหากษัตริย์ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 และได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขและประกาศใช้รัฐธรรมนูญและธรรมนูญในการปกครองรวมอีกหลายฉบับต่อ ๆ มาเพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการณ์บ้านเมืองที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย บรรดารัฐธรรมนูญและธรรมนูญที่มีมาทุกฉบับมีสาระสำคัญเหมือนกันคือ ยึดมั่นในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งกำหนดให้พระมหากษัตริย์ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติทางรัฐสภา ทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี และทรงใช้อำนาจตุลาการทางศาล จะมีเนื้อหาแตกต่างกันก็แต่เฉพาะในเรื่องสถานภาพของรัฐสภาและสัมพันธภาพระหว่างอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจบริหาร เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้น ๆ

ความหมายของสมุดไทย

หนังสือสมุดไทย หมายถึง เอกสารโบราณที่ทำจากเปลือกไม้ชนิดต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ทำเป็นกระดาษได้ เช่น เปลือกปอ เปลือกสา ใบสับปะรด เป็นต้น ทำให้หนาพอสมควร และเป็นแผ่นยาว ๆ ติดต่อกันพับกลับมาได้ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้รองรับการเขียน การชูปตัวอักษร การเขียนภาพ การเขียนลายเส้นต่าง ๆ และเขียนได้ทั้ง 2 ด้าน ในลักษณะเป็นหนังสือจดหมายเหตุบ้าง หมายรับสั่งบ้าง ตำนานบ้าง ตำราบ้าง หนังสือสมุดคือผ้าบาง ที่ท่านเรียกว่า หนังสือสมุดข่อย เพราะส่วนมากใช้เปลือกข่อยทำเป็นกระดาษ

เมื่อคนไทยเป็นผู้คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น จึงเรียกว่าหนังสือสมุดไทย มี 2 สี คือ สีดำ เพราะย่อมกระดาษเป็นที่ดำ จึงเรียกว่าหนังสือสมุดไทยดำ สีขาว เพราะกระดาษไม่ได้ย่อมสีอะไร เป็นธรรมชาติ เรียกว่า หนังสือสมุดไทยขาว

ความเป็นมาและแนวคิดในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับสมุดไทย

ภายหลังคณะราษฎรได้ทำการยึดอำนาจการปกครองประเทศ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เป็นผลให้ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลงพระปรมาภิไธย ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม โดยทรงเติมคำว่า “ชั่วคราว” ไว้ต่อท้าย ทั้งนี้ ได้มีพระราชกระแสรับสั่งแก่คณะราษฎรว่าให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินนั้นไปชั่วคราวก่อน แล้วจึงเสนอให้สภาผู้แทนราษฎรตั้งคณะอนุกรรมการร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับถาวรขึ้นใช้ต่อไป ต่อมาเมื่อคณะอนุกรรมการฯ ได้ร่างรัฐธรรมนูญเสร็จแล้ว จึงได้เสนอเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร โดยที่ประชุมได้มีมติให้พิจารณาทีละมาตรา แล้วลงมติในแต่ละมาตรา รวม 68 มาตรา โดย สภาผู้แทนราษฎรใช้เวลาพิจารณาตั้งแต่วันที่ 25 พฤศจิกายน จนถึงวันที่ 29 พฤศจิกายน รวมทั้งสิ้น 5 วัน ที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามต่อจากนั้น จึงได้นำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามที่ผ่านความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรแล้วนำไปเขียนลงในสมุดไทย รวม 3 ฉบับ และเมื่อได้ดำเนินการเสร็จแล้ว จึงได้นำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฉบับสมุดไทยขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้ในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2477 นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ถ้าหากมีการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้น และต้องผ่านกระบวนการทางนิติบัญญัติ และได้รับความเห็นชอบจากสภาแล้ว จะต้องนำร่างรัฐธรรมนูญฉบับนั้น ๆ มาเขียนลงในสมุดไทยก่อนที่จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้ซึ่งยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียมประเพณีที่สืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

กระบวนการจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมุดไทย

การจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมุดไทย เพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทรงลงพระปรมาภิไธยตามแบบโบราณราชประเพณี เป็นหน้าที่ของอาลักษณ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี โดยต้องเขียนด้วยลายมือแบบอาลักษณ์ หรือที่เรียกเป็นทางการในปัจจุบันว่า “แบบรัตนโกสินทร์” ลงในกระดาษพิเศษที่พับเป็นรูปเล่มแบบสมุดไทย จำนวน 3 ฉบับ โดยแต่ละฉบับถือเป็นต้นฉบับที่ถูกต้องตรงกัน และนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทรงลงพระปรมาภิไธยทั้ง 3 ฉบับ เพื่อเก็บไว้ที่ฝ่ายนิติบัญญัติ (สภาผู้แทนราษฎร) ฝ่ายบริหาร สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และราชสำนัก (สำนักราชเลขาธิการ) เก็บรักษาไว้ การเขียนร่างรัฐธรรมนูญฉบับสมุดไทย ต้องมีการเตรียมการอย่างละเอียดรอบคอบเป็นพิเศษ การที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจะมีผลสมบูรณ์ และประกาศใช้เป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศนั้นจะต้องมีความสมบูรณ์ตามแบบประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติ และเป็นโบราณราชประเพณีที่มีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และสืบสานกระบวนการทุกขั้นตอนมาตราบถึงทุกวันนี้ ซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

การจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมุดไทย คือ การนำกระดาษไฮเวท ซึ่งมีความคงทนสูงมาตัดและพับให้เป็นรูปเล่มสมุดไทย คล้ายสมุดข่อย จำนวน 3 เล่ม แต่ละเล่มขนาดกว้าง 13.5 เซนติเมตร ยาว 45.5 เซนติเมตร มีความหนาขึ้นอยู่กับข้อความหรือบทบัญญัติที่ตราขึ้น

การเขียนและการตรวจทานรัฐธรรมนูญ

ก่อนที่เจ้าหน้าที่ลิขิตจะลงมือเขียนนั้น สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร จะต้องจัดพิมพ์ร่างรัฐธรรมนูญลงในแผ่นบันทึกข้อมูล โดยพิมพ์ในลักษณะเดียวกับที่จะใช้เขียนจริง โดยจะต้องแจ้งจำนวนอักษรต่อหนึ่งบรรทัด และให้ทำเครื่องหมาย * เพื่อให้ทราบว่า มีการวรรคที่ทุกตำแหน่งที่มีการวรรค แล้วส่งแผ่นบันทึกข้อมูลนั้นให้เจ้าหน้าที่ลิขิต เพื่อใช้พิมพ์และขยายขนาดหน้าให้เท่าตัวอักษรจริง ที่เขียนในรัฐธรรมนูญ อันเป็นประโยชน์ในการจัดช่องบรรทัดของเจ้าหน้าที่ลิขิตได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ก่อนที่จะลงมือเขียนจะต้องขอความอนุเคราะห์จากราชบัณฑิตยสถาน ให้จัดทำคำบอก ศักราช เพื่อนำมาเขียนลงในช่วงต้นของคำปรารภของร่างรัฐธรรมนูญ

ในการเขียนจะเริ่มจากคำว่า “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย” ในหน้าแรก และเว้นหน้าเปล่าไว้ 2 หน้า เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และประทับตราสำคัญ (ตราพระราชลัญจกร) หน้าต่อไปจะเขียนกำหนดวันที่ เดือน และปีที่ตรา โดยจะเว้นเลขวันที่เอาไว้ ในการเติมวันที่จะเติมวันที่ของวันประทับตราพระราชลัญจกรภายหลังจากที่ทรงลงพระปรมาภิไธยแล้ว หน้าต่อไปจะเป็นคำบอกศักราช และต่อด้วยคำปรารภในร่างรัฐธรรมนูญ จากนั้น จึงเขียนข้อความหรือบทบัญญัติตั้งแต่มาตราแรก จนจบความทั้งหมด

เมื่อเขียนจบข้อความทั้งหมดแล้ว หากข้อความจบลงในหน้าบนจะเขียนคำว่า “ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ” ในหน้าถัดมา แต่หากจบในหน้าล่าง จะพลิกโดยเว้นหน้าบนไว้ 1 หน้า แล้วจึงเขียนข้อความ “ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ” ในหน้าถัดมา โดยให้วันที่เอาไว้สำหรับผู้ลงนามรับสนอง พระบรมราชโองการในการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ต่อจากนั้น จะเว้นอีก 2 หน้า หน้าบน - ล่าง แล้วจึงเขียนชื่อผู้ชูป (ผู้เขียน) และผู้ตรวจทานไว้เป็นลำดับสุดท้าย

โดยปกติ การเขียนข้อความลงในรัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ไทย จะเขียนหน้าละ 4 บรรทัด และการตรวจทานจะมีการตรวจเป็นระยะ ๆ จนกว่าเจ้าหน้าที่ลิขิตจะเขียนเสร็จทั้งหมด โดยที่การตรวจทานความถูกต้องนี้จะกระทำอย่างน้อย 3 เทียว

การตกแต่งรูปเล่มรัฐธรรมนูญ

เมื่อดำเนินการเขียนและตรวจทานแก้ไขเป็นที่เรียบร้อยแล้วทั้ง 3 ฉบับ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีจะส่งมอบรัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ไทยทั้ง 3 ฉบับ รวมทั้งพระครุฑพ่าห์ 3 ดวง ที่สำนักกษาปณ์จัดทำขึ้นให้กับเจ้าหน้าที่สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ เพื่อดำเนินการลงรักปิดทองรัฐธรรมนูญสมบูรณ์ไทยที่ปกด้านหน้า ด้านหลัง และด้านข้างของรูปเล่มทั้งหมด 4 ด้าน พร้อมดำเนินการติดพระครุฑพ่าห์ที่ส่งมานั้น ลงบนปกรัฐธรรมนูญ ฉบับสมบูรณ์ไทยทั้ง 3 ฉบับ เมื่อดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วจะส่งมอบให้สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร เพื่อดำเนินการนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยต่อไป

การลงพระปรมาภิไธยและประกาศใช้รัฐธรรมนูญ

โดยปกตินายกรัฐมนตรีจะเป็นผู้นำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมบูรณ์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ แต่บางครั้งอาจ รัฐธรรมนูญฯ หรือธรรมนูญฯ ขณะนั้นจะบัญญัติให้ประธานรัฐสภาเรียกชื่ออื่น อาทิ สภานิติบัญญัติ สภาร่างรัฐธรรมนูญ แล้วแต่กรณี จะเป็นผู้นำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมบูรณ์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยและเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เมื่อทรงลงพระปรมาภิไธยแล้ว จะนำ

ร่างรัฐธรรมนูญมายังสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เพื่อประทับตราพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ มหาอัญมณี หงส์พินาม และโอราพต (องค์ใหญ่)

การเก็บรักษารัฐธรรมนูญฉบับสมุดไทย

การเก็บรักษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมุดไทยที่ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยและประทับตรา พระราชลัญจกรแล้ว สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร จะเป็นผู้เก็บรักษารัฐธรรมนูญฉบับต้น และจะส่งมอบรัฐธรรมนูญฉบับอีก 2 ฉบับ ให้แก่สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 1 ฉบับ และสำนักราชเลขาธิการ 1 ฉบับ เป็น ผู้เก็บรักษาไว้ตามประเพณีที่เคยปฏิบัติมา

รัฐธรรมนูญที่มีการจารึกลงในสมุดไทย

นับแต่ประเทศไทยได้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี 2475 จนถึงปัจจุบัน ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น 18 ฉบับ แต่รัฐธรรมนูญที่มีการจารึกหรือเขียนลงในสมุดไทยนั้น จะเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านการร่างตามกระบวนการนิติบัญญัติ ซึ่งมีจำนวน 10 ฉบับ คือ

1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475
2. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489
3. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492
4. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495
5. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511
6. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517
7. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521
8. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534
9. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540
10. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

ส่วนฉบับที่ประกาศใช้ภายหลังจากการยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินนั้นจะไม่มีการจารึกหรือเขียนลงในสมุดไทย ซึ่งมีจำนวน 9 ฉบับ คือ

1. พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475
2. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2490
3. ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2502
4. ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515
5. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2519
6. ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2520
7. ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534
8. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549
9. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2547

หลังจากที่ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 โดยถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ไทยในเชิงการเมืองการปกครองของไทยเป็นต้นมา ประเทศไทยมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศมาแล้วทั้งหมด 19 ฉบับ แม้ว่าจะมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยมา ก็ฉบับก็แล้วก็ตามแต่ แต่ละฉบับยังคงยึดมั่นในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ยังคงกำหนดให้พระมหากษัตริย์ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติทางรัฐสภา ทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี และทรงใช้อำนาจตุลาการ ทางศาล รวมถึงบทบัญญัติที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนชาวไทยต่อไป

หนังสือแนะนำให้อ่านต่อ

กลุ่มงานผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2550, รัฐธรรมนูญไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1 มกราคม 2550, สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร : กรุงเทพฯ

คณิน บุญสุวรรณ, 2556, ประวัติรัฐธรรมนูญไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 มีนาคม 2556, บริษัท เคล็ดไทย จำกัด : กรุงเทพฯ

บรรณานุกรม

ประชาสัมพันธ์, 2550, รายงานพิเศษ...รัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ไทย วันศุกร์ที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2550, สืบค้นเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2557, เข้าถึงจาก http://news.sanook.com/scoop/0/scoop_173320.php

กลุ่มงานพิพิธภัณฑ์การเมืองการปกครอง ส่วนพิพิธภัณฑ์และจดหมายเหตุ หอสมุดรัฐสภา สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2542, รัฐธรรมนูญที่จารึกลงในสมุดไทย, เอกสารเผยแพร่ประวัติศาสตร์การเมืองไทย, 17 กันยายน 2542

กลุ่มงานพิพิธภัณฑ์และจดหมายเหตุ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, รัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ไทย, สืบค้นเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2557, เข้าถึงจาก <http://library2.parliament.go.th/museum/museum.html>

โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, หนังสือสมุดไทย, สืบค้นเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2557, เข้าถึงจาก http://bl.msu.ac.th/bailan/long_book.asp

เชษฐา ทองยิ่ง, 2553, เกร็ดความรู้...รัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ไทย, วารสารการจัดการความรู้ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, ฉบับที่ 6 ประจำเดือนมกราคม – มีนาคม 2553

สำนักวิชาการ, 2550, ๘ ทรงเป็นร่มฉัตรรัฐสภา, คณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ 5 ธันวาคม 2550, สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร : กรุงเทพฯ

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สาร สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2551, การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับสมบูรณ์ พุทธศักราช 2550, ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม 2551